

LATOPISY
AKADEMII SUPRASKIEJ
10

ВѢНЕЦЪ ХВАЛЕНІА.
STUDIA OFIAROWANE
PROFESOROWI ALEKSANDROWI NAUMOWOWI
NA JUBILEUSZ 70-LECIA

Pod redakcją
Marzanny Kuczyńskiej

Białystok 2019

Rada Naukowa

Arcybiskup Białostocki i Gdański Jakub (Białystok),
ks. Henryk Paprocki (Warszawa), Antoni Mironowicz (Białystok),
Aleksander Naumow (Wenecja), Ivan Charota (Mińsk)

Kolegium Redakcyjne

ks. Jarosław Józwiak (redaktor naczelny),
Jakub Oniszczyk (sekretarz), Marzanna Kuczyńska,
Jarosław Charkiewicz

Recenzenci

prof. Zoja Jaroszewicz-Pierśławcew, ks. dr hab. prof. UwB Marek Ławreszuk

Adres Redakcji

Fundacja „Oikonomos”
ul. Św. Mikołaja 5, 15-420 Białystok, e-mail: fundacja@oikonomos.pl

Redakcja techniczna, skład i projekt okładki

Jarosław Charkiewicz

ISSN 2082-9299

Wydawca

Fundacja „Oikonomos”

Druk i oprawa

Orthdruk Sp. z o.o., Białystok

SPIS TREŚCI

Krassimir Stantchev	
<i>Kilka słów o Aleksandrze Naumowie</i>	7
Teresa Chynczewska-Hennel	
<i>Dyplomaci weneccy w Rzeczypospolitej XVII wieku</i>	11
Tomasz Kempa	
<i>Melecjusz Smotrycki kontra król Zygmunt III w sprawie wyświęcenia prawosławnych władcyków przez patriarchę Teofana III (publikacja nieznanych źródeł)</i>	25
Robert Mariusz Drozdowski	
<i>Kozaczyzna Zaporoska wobec synodów kijowskich w latach 1628–1629</i>	41
Сергей Темчин	
<i>Св. Алексей, Человек Божий, и пророк Елисей, Человек Божий: как безымянный сирийский святой «римского» происхождения получил греческое имя</i>	53
Viviana Nosilia	
<i>Ruski Polikarp a polski Polikardus, czyli o tym, co staroruska przeróbka ma jeszcze do powiedzenia o Rozmowie mistrza Polikarpa ze śmiercią</i>	65
Jan Stradomski	
<i>Apokryficzne prorocstwo o Chrystusie w pogańskiej świątyni boga Apollona i jego znaczenie dla badań nad związkami literatury ruskiej z Bałkanami</i>	85
Alicja Nowak	
<i>W czytaniu ksiąg trzeba się lubować – Michał Słozka o księgach</i>	101
Ежи Остапчук	
<i>Предисловия блаженного Феофилакта Болгарского к Евангелиям в киевских Евангелиях тетр 1697 и 1712 гг.</i>	115
Izabela Lis-Wielgosz	
<i>O emigracji duchowej, czyli wychodźstwie „ze świata” (próba interpretacji fenomenu kobiecej anachorezy)</i>	127

Dominika Gapska	
<i>Św. Paraskewa-Petka z Epiwatu – kilka uwag o serbizacji kultu</i>	145
Antoni Mironowicz	
<i>Święty męczennik Makary Kaniewski (Tokarzewski) (1605–1678)</i>	157
Lilla Moroz-Grzelak	
<i>Jezuici i ich świat w rosyjskich i radzieckich wydawnictwach leksykograficznych</i>	163
Галя Симеонова-Конах, Теодора Конах	
<i>Към въпроса за българската емиграция в земите на хабсбургската монархия в първите десетилетия след Чипровското въстание от 1688 година</i>	181
Mirosław Piotr Kruk	
<i>Graffiti w malowidłach ortodoksyjnych</i>	193
Aleksandra Sulikowska-Bełczowska	
<i>Aleksander Newski – święty mnich i bohater wschodniej Słowiańszczyzny</i>	213
Agnieszka Groniek	
<i>Graficzna teza filozoficzna Damiana Galachowskiego ku czci Rafała Zaborowskiego. Analiza treści</i>	231
Мая Иванова	
<i>Картината „Светите Кирил и Методий” от Ян Матейко и нейната история</i>	251
Aleksandra Michalska	
<i>Spotkanie sacrum i profanum w przestrzeni cerkwi św. Jerzego we wsi Złotolist w Bułgarii</i>	265
<i>Bibliografia Aleksandra Naumowa, oprac. Marzanna Kuczyńska</i>	277

SPOTKANIE SACRUM I PROFANUM W PRZESTRZENI CERKWI ŚW. JERZEGO WE WSI ZŁATOLIST W BUŁGARI

Cerkiew św. Jerzego we wsi Złatolist znajduje się niedaleko Mełnika, najmniejszego bułgarskiego miasta, w okręgu Sandanski (południowo-zachodnia Bułgaria), na pograniczu z Grecją i Macedonią Północną. Złatolist zamieszkuje obecnie około 10 osób. W czasie świąt i dni wolnych od pracy ściągają tu tysiące pielgrzymów, by odwiedzić świątynię, w której przez kilkadziesiąt lat mieszkała i przyjmowała wiernych prorokini prepodobna¹ (baba)² Stojna. Jest to miejsce szczególne, znane głównie dzięki kultowi tej nieoficjalnej świętej. Sytuując w centrum swoich rozważań problematykę spotkania *sacrum* i *profanum* w przestrzeni cerkwi, chciałabym zgłębić jego trzy przejawy: kult prepodobnej (baby) Stojny, przestrzeń sakralną i obrzęd oraz ikonografię cerkwi.

Kult prepodobnej (baby) Stojny

Stojna Dimitrowa pojawiła się po raz pierwszy w cerkwi świętego Jerzego na początku wieku XX, twierdząc, że sam patron świątyni przywiódł ją na to miejsce. Urodzona w 1883 roku we wsi Haznatar (obwód Seres, na terenie teraźniejszej Grecji), żyła 50 lat, wiodła życie mnisze. W siódmym roku życia oślepla po chorobie i od tego czasu posiadała dar przepowiadania przyszłości oraz uzdrawiania. Podobno sama baba Wang, później słynna prorokini bułgarska, twierdziła, że jej poprzedniczka miała trzy razy większą od niej moc³. W 1903 roku rodzina Stojny opuszcza miejsce dotychczasowego zamieszkania i osiedla się w mieście Petricz. Stojna jednak na miejsce życia wybiera Złatolist (dawniej Dolna Suszica), wprowadzając się do balkonowej części cerkwi, gdzie przebywać będzie do śmierci – w grudniu 1933 roku⁴. W tym miejscu, w pokoju, który do dziś jest zachowany i odwiedzany, przyjmowała pielgrzymów (fot. 3). Tu wierni mogą zostawiać swoje zdjęcia lub zdjęcia bliskich, tak, by moc prepodobnej mogła

¹ „Prepodobna” w dosłownym tłumaczeniu znaczy „wielebna”, ale również jest to określenie używane w odniesieniu do świętego mnicha i ascety (pustelnika). Zob. *преподобный* [w:] В. М. Живов, *Святость. Краткий словарь агнографических терминов*, Moskwa 1994, s. 57; *Словарь агнографических терминов*, <<https://azbyka.ru/svyatost-kratkij-slovar-agiograficheskix-terminov#n31>> (29.06.2019).

² „Baba” w języku bułgarskim oznacza „babcię”, ale powszechnie stosuje się to określenie zwracając się z szacunkiem do starszej kobiety.

³ *Чудодейната Преподобна Стойна и нейните предсказания*, <www.edna.bg/astrologia/chudodejnata-prepodobna-stojna-i-nejnite-predskazaniia-4649936> (08.05.2019).

⁴ З. Петричка, *Житие на Преподобна Стойна от град Серес*, s. 2, bez daty i miejsca wydania.

Fot. 3. Pokój Stojny

Fot. 4. Zdjęcia pielgrzymów na suficie pokoju Stojny

Fot. 2. Balkon, wejście do pokoju Stojny, zeszyt z modlitwami do Stojny

oddziaływać z daleka (fot. 4). W przed-sionku znajduje się zeszyt z modlitwami i prośbami do Stojny (fot. 2). Na balkonie świątyni można przenocować, korzystając z koców i poduszek ustawionych w sto-sach w tym celu. Charakterystyczną cechą balkonu są malowidła ścienne z półnągą kobietą i nietypowe przedstawienia dia-błów w scenach rodzajowych (fot. 18,19), wskazywane jako jedyne takie wyobraż-enia w chrześcijańskich świątyniach.

Obecnie spisana już została i wyda-na w formie małych książeczek historia życia baby Stojny, która, według podań, była m.in. obdarzona nie tylko darem ja-snowidzenia i uzdrawiania, ale również lewitowania⁵.

Ortodoksyjny nurt Cerkwi prawos-ławnej ostrzega przed bałwochwal-stwem i herezją wiążącą się z jej kultem, a jednocześnie nie podejmuje działań przeciwko oddawaniu czci Stojnie przez tysiące osób odwiedzających to miejsce i traktujących Stojnę jak świętą. Do-kumenty mówią, że początkowo, choć nazywana przez miejscowego księdza „prepodobną”, uważana była jedynie za jasnowidzkę i znachorkę. Dopiero kil-kadziesiąt lat po śmierci, w latach 80-ch XX wieku, zaczęto okazywać Stojnie cześć. Pojawiły się podstawowe ele-menty kultu: grób na dziedzińcu cerkwi św. Jerzego stał się celem pielgrzymek, napisano żywot w dwóch redakcjach, czytany przez duchownego w dniach po-święconych jej pamięci, wykonano dwie ikony, przedstawiające Stojnę pod posta-cią świętej, przed którymi wykonuje się określone czynności rytualne⁶. Od tego czasu, przypuszczalnie, kult podlega aktywizacji, imię Stojny się upowszechnia, wchodząc także do popkultury – stała się ona m.in. główną bohaterką książek beletrystycznych:

cią świętej, przed którymi wykonuje się określone czynności rytualne⁶. Od tego czasu, przypuszczalnie, kult podlega aktywizacji, imię Stojny się upowszechnia, wchodząc także do popkultury – stała się ona m.in. główną bohaterką książek beletrystycznych:

⁵ Р. Стоянова, *Църквата „Свети Георги” и чудесата на Преподобна Стойна*, <[www.cluborfei.com/bg/pro-duct/Църквата-Свети-Георги-чудесата-на-Преподобна](http://www.cluborfei.com/bg/product/Църквата-Свети-Георги-чудесата-на-Преподобна)>, 2014 (08.05.2019).

⁶ В. Измирлиева, П. Иванов, *Сушишката светица Стойна. I. Житие*, „Български фолклор” 3, 1990, s. 75.

Свършената. Преподобна Стойна, неканоничната светица („Свършената” – роман в две części: за Стойна Преподобна – вечното безсмъртие на Духа; и за любовта – временното безсмъртие на телата), której autorką jest Неда Антонова, czy *Албум поема за Преподобна Стойна*, którego autorami są Пламен Капитански, Неда Антонова, Румен Леонидов. Zaczęto również produkować wodę mineralną o jej imieniu. W internecie krąży mnóstwo filmów i nagrań z wizyt wiernych w cerkwi św. Jerzego, istnieją fora dyskusyjne oraz profil społecznościowy, poświęcony cudom dokonany przez prorokinię. W przycerkiewnym sklepiku sprzedaje się ikonki podróżne z wizerunkiem Stojny (fot. 5), a na dziedzińcu można korzystać ze źródła cudownej wody, któremu patronuje Stojna (fot. 6).

Kult преподобnej (baby) Stojny i obzędowość z nim związana ujawnia swoje „mistyczne napięcie między Ja i Ty”, o którym pisze Rudolf Otto, zastanawiając się nad przeżywaniem „posiadania Boga”. Bazujące na tym „napięciu” „spotkanie” daje bodziec do rozczytywania „kodu” między bytem ziemskim (wiernymi Kościoła) i niebiańskim (Bogiem i jego reprezentantami na ziemi, w tym преподобną Stojną). W trakcie kontaktu między tymi dwoma sferami dochodzi również do uzwętrznienia się *intuitius mysticus*⁷, dzięki pośrednictwu i m.in. wierze w cuda преподобnej Stojny. Mircea Eliade zwraca uwagę na to, że człowiek wykazuje sprzeczne reakcje znajdując się w obliczu *sacrum*, które go pociąga i odrzuca zarazem: z jednej strony chce on nawiązać jak najbardziej „realny” kontakt z hierofaniami i kratofaniami, z drugiej obawia się definitywnej utraty owej „realności” przez swe zintegrowanie z płaszczyzną ontologiczną przerastającą jego świecki stan. „Pragnąc przekroczyć swój stan,

Fot. 18. Ikonostas – ujęcie z boku

Fot. 19. Ikonostas – ujęcie na wprost

Fot. 5. Souveniry cerkiewne

⁷ R. Otto, *Mistyka Wschodu i Zachodu*, tłum. T. Duliński, Warszawa 2000.

Fot. 6. Źródło z cudowną wodą

człowiek nie może go jednak całkowicie opuścić”, stwierdza Eliade⁸. To ambiwalentne doświadczenie jest charakterystyczne również dla najbardziej rozwiniętych form religijnych. W sferze doświadczania *sacrum* dokonuje się współcześnie szereg przemian. Klasyczne definicje *sacrum*, którego znaczenie zostało określone w pracy Rudolfa Otto oraz Eliade, zdają się nie przystawać do opisu współczesnej „nowej duchowości”. Tradycyjnie *sacrum* rozumiane jest jako coś transcendentnego, przekraczającego byt ludzki: „To, co przekracza człowieka, nie jest poza nim, nie jest źródłem mocy, nie wywołuje w człowieku uczucia *tremendum*. To ‘coś więcej’ nawet nie zawsze jest ponadnaturalne czy transcendentne. Jest immanentne, jest zadane do odkrycia i odpowiedniego przeżywania, trzeba się go w jakiś sposób nauczyć lub odkryć je w sobie”⁹. W ujęciu socjologicz-

nym mówi się o tzw. *prywatyzacji religii*, która wytwarza nową „bezwyznaniową religijność”. Człowiek w obliczu nieskończoności wyborów staje się twórcą swojej religijności¹⁰. Jak wobec tych faktów można sytuować kult prepodobnej Stojny?

Bułgarska etnografka, Ałbena Georgiewa, w *Ludowych wymiarach chrześcijaństwa*¹¹ podkreśla, jak wielką rolę odgrywa folklor w bułgarskiej „religii przeżywanej”¹². Mówi, że wieloletnie badania terenowe utwierdziły ją w przekonaniu, że „religia jest żywa i efektywna dzięki trwałym ludowym mechanizmom jej przyjmowania i adaptowania”. A te mechanizmy przetrwały przez wieki, przyjmując wpływy różnych ideologii i filozoficznych doktryn. Jak twierdzi badaczka: „udowodniły też swoją elastyczność i adekwatność w uzewnętrznianiu zakamarków psychiki ludzkiej, a także pokazały swoje możliwości bycia instrumentem do specyficznego osławiania świata i walki człowieka z jego problemami”¹³. I chociaż religia chrześcijańska funkcjonuje na terenie Bułgarii od więcej niż tysiąca lat, badania terenowe i obserwacje pokazują, jak mocno współżyje ona z szeregiem przedstawię i wierzeń odziedziczonych po

⁸ M. Eliade, *Traktat o historii religii*, tłum. J. W. Kowalski, Warszawa 2000, s. 35.

⁹ K. Leszczyńska, Z. Pasek, *Nowa duchowość w społeczeństwach monokulturowych i pluralistycznych*, Kraków 2008, s. 14.

¹⁰ S. Grotowska, *Religijność subiektywna: studium socjologiczne na podstawie wywiadów narracyjnych*, Kraków 1999, s. 54.

¹¹ A. Георгиева, *Фолклорни измерения на християнството*, София 2012.

¹² Terminu używam za: A. Niedźwiedz, *Od religijności ludowej do religii przeżywanej*, [w:] *Kultura ludowa. Teorie – praktyki – polityki*, red. B. Fatyga, R. Michalski, Warszawa 2014, s. 331.

¹³ A. Георгиева, op. cit., s. 13.

pogaństwie, często przez nią zawołowanych. Walcząc o dominującą rolę, miała ogromny wpływ na folklor i zmieniła go, ale nie mogła w całości podporządkować swojej logice i dogmatom, bo folklor jest zmienny w swoich formach i przejawach, i występuje w wielu wariantach, jednym słowem – jest „tkanką żywą”¹⁴. Georgiewa stwierdza:

Zastępując starsze mitologiczne i pogańskie obrazy oraz nadnaturalne istoty, chrześcijańskie postacie i obiekty kultu przejmują część ich witalności i trwałych przedstawień z nimi związanych. W najbardziej udanych przypadkach chrześcijańskie miejsca sakralne udowadniają swoją efektywność jako symbole zdolne konsolidować ludzi w momentach kryzysu – politycznego, społecznego lub ekonomicznego i przekształcając się w emblematyczne, przyciągające centra pielgrzymowania¹⁵.

Ta rola jednoczenia i solidaryzowania społeczeństwa, pisze dalej badaczka, czyni je znaczącymi również dla jednostek, które szukają w nich oparcia w swoim borykaniu się z przeciwnościami życia – chorobami, cierpieniami, codziennością. Wydaje się, że wszystkie wyżej wymienione funkcje pełni miejsce kultu prepodobnej Stojny i wiara w jej cudowną moc. Jaką rolę odgrywa zatem przestrzeń, którą stanowi cerkiew św. Jerzego we wsi Żłatolist dla społeczności pielgrzymów odwiedzających ją oraz ludzi trafiających tam indywidualnie?

Przestrzeń sakralna i obrzęd

Cerkiew św. Jerzego została zbudowana w 1857 roku (fot. 7–11), jeszcze za czasów Imperium Osmańskiego, na co

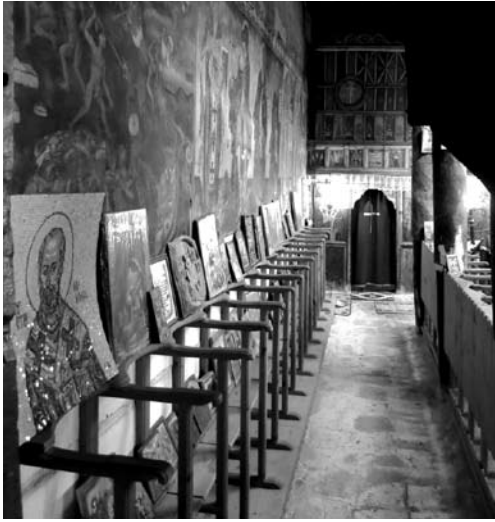
Fot. 7. Cerkiew św. Jerzego z datą budowy

Fot. 8. Wejście do cerkwi

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem, s. 14.

Fot. 9. Boczna nawa cerkwi

Fot. 10. Tylna część cerkwi z partią balkonową

wskazuje również fakt, że jej architektura odpowiada obowiązującym wówczas wytycznym dla chrześcijan – wewnątrz ma poniżej poziomu ziemi tak, by nie przewyższała bryłą minaretu¹⁶. Zgodnie z terminologią Pseudo-Dionizego Areopagity¹⁷, Bóg jest Hiper-Ikoną, a jego świątynia stanowi *imago mundi*, które jest *omphalos*, kosmicznym centrum o przestrzeni zabudowanej i uporządkowanej: „Mieszkanie Boga” miało być dla Bizantyńczyków porozumieniem „między naturalną skalą pierwiastków ludzkich a transcendentną skalą nieskończoności”¹⁸. Wszelkie symbole i obrzędy związane ze świątynią sprowadzają się ostatecznie do pradoświadczenia świętej przestrzeni – „Dzięki świątyni świat jako całość jest na nowo uświęcany. Jakkolwiek byłby nieczysty, nieustannie oczyszcza go świętość świątyni”¹⁹. Świątynia bizantyńska (a na takiej wzorowane są cerkwie prawosławne w Bułgarii), jest przesycona szczególną symboliką, wskazującą na oddzielenie przestrzeni *sacrum* od *profanum* przez ikonostas, którego carskie wrota uchylają jakby drzwi do raju w wybranych momentach liturgii i świąt. Ołtarz mieszczący się za tymi drzwiami jest zorientowany na wschód, ku Światłu Boskiemu, a nawa

dla świeckich wiernych na zachód, ku ciemności. Ten układ wyznacza u podstaw zachowania wiernych w kościele i kieruje ich obrzędowością obfitą w bogatą symbolikę, często sięgającą do korzeni pogańskich. I tak jest w cerkwi w Złatoliście: pielgrzymi odwiedzający cerkiew w pierwszej kolejności ustawiają się w kolejce do marmurowej płyty z dwugłowym orłem symbolizującym patriarchat konstantynopoliński (fot. 12, 13). Znajduje się ona na podłodze pod kopułą, naprzeciw ikonostasu. Pielgrzymi wierzą, że płyta stanowi energetyczne centrum, a stąpając na nią gołymi stopami, można doładować się „energiją z kosmosu”. Żywe jest ponadto przekonanie, że gdy spogląda się z niej

¹⁶ W tym czasie korpusy świątyni wkopywane były do połowy w ziemię, a kopuły ukrywano pod wspólnym dachem. Zob. D. Tenew, *Dzieje sztuki w Bułgarii*, tłum. K. Minczewska-Gospodarek, Warszawa 1989, s. 145.

¹⁷ Por. P. Evdokimov, *Sztuka ikony. Teologia piękna*, tłum. M. Żurowska, Warszawa 2010, s. 177.

¹⁸ P. Evdokimov, op. cit., s. 127.

¹⁹ M. Eliade, *Sacrum a profanum. O istocie sfery religijnej*, tłum. B. Baran, Warszawa 2008, s. 61.

na ikonę Chrystusa Pantokratora z ikonostasu (fot. 18) i „otworzy On oczy”, gwarantuje to oczyszczenie z wszelkich grzechów. Po niedługiej medytacji zostawia się pieniądze – na płycie, przy ikonostasie, na pulpicie z ikonami lub też w innym miejscu świątyni.

W cerkwi, w zasadzie, wszędzie leżą banknoty i monety, raz na jakiś czas ofiarowywane biednym lub dawane za posługę duchownemu, przyjeżdżającemu tu raz na tydzień. W zwyczaju cerkiewnym jest również zostawianie różnego rodzaju darów przy ikonach z prośbą o wstawiennictwo – najbardziej popularne to: olej, wino, skarpety lub ręczniki. Jak pisałam, kapłan odprawia liturgię raz w tygodniu, a także przy okazji świąt, może też przyjechać na specjalne zamówienie. Szczególnie obchodzonym tu świętem jest 6 maja (zamiast 23 IV), dzień św. Jerzego – patrona cerkwi – oraz urodziny baby Stojny: 9 września. Nabożeństwa te ściągają wyjątkowo wielu turystów, pielgrzymów, wiernych, proszących o łaski świętego oraz prepodobną Stojnę. Następnie odbywa się wielkie parafialne święto, z tzw. kurbanem („кurban”), czyli ofiarą parafialną i/lub indywidualną, a także ze wspólnym biesiadowaniem na zewnątrz cerkwi.

Zwłaszcza podczas świąt wizyta w pokoju Stojny jest obowiązkowa. Wierni wpisują wtedy do specjalnych zeszytów modlitwy kierowane do uzdrowicielki, a także zostawiają zdjęcia swoje i bliskich z prośbą o wstawiennictwo. Niebagatelną rolę w rytuałach związanych z miejscem pełni dziedziniec cerkwi, gdzie znajduje się źródółko z cudowną wodą oraz ponad tysiącletnie drzewo, na którym zamontowane są drewniane huśtawki, z których chętnie korzystają kobiety, wierząc w ich

Fot. 12. Kolejka pielgrzymów do płytki marmurowej

Fot. 13. Płytką marmurową z dwugłowym orłem – symbolem Patriarchatu Konstantynopolitańskiego

Fot. 15. Zabytkowy platan z huśtawkami

Fot. 14. Grób Stojny Dimitrowej

Fot. 16. Malowidła ściennie w nawie bocznej

lecnicze działanie w przypadku wszelkiego rodzaju żeńskich chorób (fot. 15). Na tyłach dziedzińca, tuż za cerkwią, znajduje się grób prepodobnej Stojny, również obowiązkowo odwiedzany (fot. 14). Leżą na nim banknoty zostawiane przez wiernych. Położenie samej cerkwi – otoczonej górami, ze źródłem, tysiącletnim platanem – może też wskazywać na związek z miejscem kultu z czasów przedchrześcijańskich, które mogło się tu znajdować. Ida Ciesielska, analizując kompleks Rupite (*nota bene* oddalony o kilkadziesiąt kilometrów od wsi Złatolist) i kult dużo bardziej znanej prorokini bułgarskiej – baby Wangi – wskazuje na taką zależność²⁰.

Ikonomia cerkwi

„Sztuka milcząca potrafi mówić”, to słowa św. Grzegorza z Nyssy²¹, a Wunenburger w *Filozofii obrazów* podkreśla, jak ważną rolę pełnią one w życiu duchowym: „Znać jego miejsce, funkcję, rozpoznawać go, kontrolować, poszerzać – wszystko to określa jakość życia duchowego”²². Ikona – z gr. „eikon”

– to obraz będący manifestacją *sacrum*, który jest zarazem „oknem ku wieczności”, dzięki któremu dokonuje się spotkanie Boga z człowiekiem, natury z nadprzyrodzonością, ułomności grzechu ze świętością, konkretnego czasu ludzkiego z wiecznością Boga Trójjedynego. „Ikona jest widzialnością niewidzialnego” i w niej zostaje przedstawiony żyjący w widzialnym ciele niewidzialny duch²³, dlatego też jest łącznikiem w komunikacji między człowiekiem i Bogiem, a dzięki temu staje się „pretekstem” do spotkania sfery *sacrum* i *profanum*. Wymienione cechy pozwalają rozpatrywać ją na wielu innych płaszczyznach, a także umożliwiają dyskusję na temat wielu w niej „spotkań”: elementów chrześcijańskich i pogańskich, religii i magii, ortodoksji i heterodoksji, ducha i materii, transcendencji i immanencji, ortoikoniczności i nie-ortoikoniczności.

Wszystkie definicje zjawiska religijnego, według Mircea Eliade, mają wspólną cechę: każda przeciwstawia na swój sposób *sacrum* (sakralność, świętość) i *profanum*

²⁰ I. Ciesielska, *Kompleks Wanga w Rupite jako sanktuarium religijne*, „Slavia Meridionalis” 16, 2016, s. 595.

²¹ P. Evdokimov, op. cit., s. 132.

²² J.-J. Wunenburger, *Filozofia obrazów*, tłum. T. Stróżyński, Gdańsk 2011, s. 215.

²³ S. Bułgakow, *Ikona i kult ikony. Zarys dogmatyczny*, tłum. H. Paprocki, Bydgoszcz 2002, s. 60.

(powszedniość i świeckość). Trudnością jest natomiast ustalenie zakresu tych dwóch pojęć, gdyż zawsze mamy do czynienia ze zjawiskami złożonymi, noszącymi piętno długiej ewolucji historycznej. Każdy dokument (więc także ikonę), można uważać za hierofanię, o ile wyraża on pewną odmianę *sacrum* i jakiś odcinek jego historii, tzn. jakieś jedno przeżycie *sacrum* spośród niezliczonych jego wariantów, pisze dalej Eliade. Tak więc, każdy dokument po pierwsze ujawnia nam pewną odmianę *sacrum*, po wtóre określoną postawę człowieka wobec *sacrum*. Hierofania natomiast (w naszym przypadku ikona) zakłada zawsze wybór i wyraźne oddzielenie przedmiotu hierofanicznego od otaczającej go reszty. Ciekawym zagadnieniem jest też rodowód słowa „święty”, na co zwraca uwagę Eliade, powołując się na Wergiliusza i Eustatiosa: z łac. „sacer” może oznaczać „święty” i jednocześnie „przeklęty”, a z gr. „hagios” – „czysty” i „splamiony”, co może być kolejną inspiracją do rozpatrywania interesującej nas problematyki na przykładzie ikony oraz omawianego tu kultu „nieoficjalnej świętej”.

Ikonografia ścienna cerkwi św. Jerzego w Złatołiście powstała w 1876 roku, w ważnym dla Bułgarii okresie Odrodzenia Narodowego i wyzwania się spod jarzma tureckiego, które zakończyło się 1878 roku, po 500 latach niewoli. Nie posiada ona jednolitego stylu. Oryginalnością wyróżnia się malarstwo ścienne, autorstwa, według tradycji, Teofila Minowa ze znanej rodziny lokalnych ikonografów. Gdyby tak jednak było, w chwili wykonywania pracy Teofil musiałby mieć 11 lat. Władimir Dimitrow, historyk sztuki, autor artykułu *Malarstwo ścienne w świątyni św. Jerzego we wsi Złatolist k. Melnika* jest przekonany, że autorem był starszy syn rodziny Minowów, Marko²⁴. Przedstawienia są nietypowe, bogate w elementy kultury ludowej, opatrzone napisami w języku cerkiewno-słowiańskim i starogreckim. Przy drzwiach, po lewej stronie świątyni widzimy działającą na wyobraźnię scenę Sądu Ostatecznego, a za nią ciąg postaci świętych, w tym św. Krzysztofa z psią głową, św. Haralampusza, św. Stylianos, św. św. Cyryla i Metodego i innych (fot. 16). Nad nimi górują przedstawienia scen biblijnych, a pod nimi wydruki

Fot. 20. Malowidła ścienna w części balkonowej – diabły w scenach rodzajowych

Fot. 21. Malowidła ścienna w części balkonowej – naga kobieta i jeździec

²⁴ В. Димитров, *Стенописите в храма „Св. Георги“ в село Златолист, Мелнишко*, [в:] *Докторантски четения*, Департамент История на културата, София 2008.

Fot. 1. Najstarszy zachowany portret Stojny

Fot. 11. Główna nawa cerkwi

ikon przynoszone przez wiernych. Na posadzce stoją również ikony kanoniczne, m.in. ikona św. Niedzieli i św. Paraskiewy-Petki. Ikonografia ścienna po przeciwnej stronie jest w dużym stopniu uszkodzona bądź nieczytelna z uwagi na zadyminienie. Ciekawa może być interpretacja przedstawienia po zewnętrznej stronie balkonu, na którym powtarza się motyw dwugłowego orła z marmurowej płyty. Ikonostas również uległ wpływom kultury ludowej – zarówno w rzeźbieniach, jak i w kwiatowych formach zdobień jego dolnej i górnej części. Rząd ikon świątecznych nad rzędem głównym stanowią ikony, które są zwykłymi nadrukami. Jednak rząd główny ikon to przynajmniej stuletnie dzieła wielkiego kunsztu, wykonane w sposób ortoikoniczny, zgodnie ze sztuką bizantyńską.

Największą ciekawostkę ikonograficzną cerkwi stanowią malowidła ścienne z górnej części świątyni, na balkonie, obok pokoju prepodobnej Stojny. Są to przedstawienia diabłów w scenach obyczajowych, świeckich postaci w scenach rodzajowych (również wyznania muzułmańskiego, co sugeruje ubiór), w tym półnagiej kobiety odsłaniającej piersi (fot. 20 i 21) oraz pejzaże w stylistyce zbliżonej do naturalizmu. Zarówno pokój Stojny, jak i balkon, wyposażone są w ikony – dary odwiedzających, w większości przedstawiające samą babę Stojnę

w aureoli, jak świętą. Nie istnieje jeszcze jeden wzorzec ikonograficzny Stojny. Ikony jednak wyraźnie odwzorowują najstarszy zachowany czarno-biały wizerunek uzdrowicielki – jest to niewidoma postać z zamkniętymi oczami, chustą na głowie i ciemną szatą w całości zasłaniającą ciało (fot. 1).

Patrząc z balkonu, można uświadomić sobie regularny plan świątyni, zbudowanej według prawosławnych wzorców, dobrze obejrzeć nawę główną i dwie boczne (fot. 11). Po zwiedzeniu całości kompleksu badaczowi towarzyszy niezmiennie uczucie „przebudźcowania” – oszołomienia, zachwytu, niepokoju, napełnienia niewytłumaczalną energią. Jest tu mistycyzm, naiwność, kicz, prymitywne piękno, ludowość, feeria barw,

ale również tajemniczość i zagadkowość. I jakkolwiek miejsce to wywołuje ambiwalentne uczucia, jest przesycone czymś pierwotnym, głęboko zakorzenionym w kulturze, fascynującym, co przenika, przebija utarte schematy, normy, kanony, dostarczając więcej pozytywnych niż negatywnych wrażeń, głównie ze względu na swoją prostotę, „naturszczykowość” oraz brak duchowego i estetycznego wyrachowania.

Jeśli poważnie traktować myśl, że „kultura, której wytworem najczęściej mówiącym o społeczeństwie w całym jego przekroju i jego zbiorowych doświadczeniach jest IKONA”²⁵, to w cerkwi św. Jerzego ze Złatolistu możemy otrzymać tego namacalny dowód, na skutek przenikania się (w dosłownym tego słowa znaczeniu) sfery *sacrum* i *profanum*. Ich „spotkanie” uzewnętrznia ikonografia cerkwi, obrzędowość związana z samą cerkwią i kult prepodobnej (baby) Stojny, jako „nieoficjalnej świętej”. Spektrum spotkań tych dwóch sfer na wielu płaszczyznach semiotycznych, pozwala nam również na wielowymiarowe badanie przenikania wartości rozwiniętych na gruncie wiary prawosławnej w Bułgarii i bułgarskiej kultury ludowej.

SUMMARY

Aleksandra F. Michalska

The meeting of sacred and profane in the space of the church of Saint George in the village of Zlatolist in Bulgaria

In my work I analyse the meeting of the sacred and profane categories in three of its various forms: the cult of Reverend (baba) Stojna; sacred space and rite of the church; and iconography. The orthodox church of St. George in the village of Zlatolist is located near the Melnik, the smallest town in Bulgaria. Zlatolist lies in the district of Sandanski in southwestern Bulgaria, on the border with Greece and Northern Macedonia. The population of the village is approximately 10 people, however, during the holidays thousands of pilgrims come here to visit the church of Saint George. For several decades, this was where prophetess Reverend (baba) Stojna lived and received the faithful. The above-mentioned categories of sacred and profane, interpenetrating on many levels, serve me in the analysis of this church, where, like in the microcosm, a spectrum of various “meetings” of values developed based on the Orthodox faith in Bulgaria and Bulgarian folk culture.

²⁵ R. Cormack, *Malowanie duszy. Ikony, maski pośmiertne i całuny*, tłum. K. Kwaśniewicz, Kraków 1999, s. 20.

